

سنة الف الف سنة

دانشگاه کاشان

دانشکده علوم انسانی

گروه معارف

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته معارف نهج البلاغه

عنوان

پیوند شناسی مفهوم اخلاق، آداب و تربیت در نگاه امیرالمؤمنین (ع)

استاد راهنما

حجت الاسلام و المسلمین دکتر عبدالله موحدی محب

به وسیله:

سکینه محمدی

خردادماه ۱۳۹۰

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی

بسمه تعالی

تاریخ:
شماره:
پوست:

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجوی: سکینه محمدی شماره دانشجویی: ۸۷۲۳۸۱۰۰۰۲

رشته: نهج البلاغه دانشکده علوم انسانی

عنوان پایان نامه: پیوند شناسی مفهوم اخلاق، آداب و تربیت در نگاه امیرالمومنین علی (ع)

تعداد واحد پایان نامه: ۴ تاریخ دفاع ۱۳۹۰/۳/۲۲

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۰/۳/۲۲ مورد تأیید و ارزیابی اعضای هیأت داوران قرار گرفت و با نمره ^{به عدد} ۱۹/۵۰ و با درجه عالی ^{به حروف} نوزده و سی و پنج درصد به تصویب رسید. ^{اعضاء هیأت داوران:}

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر عبدالله موحدی محب	استادیار	
۲. استاد مشاور	دکتر علی حسین زاده	استادیار	
۳. متخصص و صاحب نظر داخل دانشگاه	دکتر محمد اخوان	استادیار	
۴. متخصص و صاحب نظر خارج از دانشگاه	دکتر سید علیرضا حجازی	استادیار	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر رضا شجری	دانشیار	

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

آدرس: کاشان - بلوار قطب راوندی

کد پستی: ۸۷۳۱۷-۵۱۱۶۷

تلفن: ۵۵۳۰۱۵ - ۵۵۳۰۱۵

http : www.kashanu.ac.ir

تقدیم به

تکسوار میدان عدل که تا روزگار است، هموردی را یارای برابری اش

نیست، و پیشکش به دو فرشته‌ی مهربان که مرا در پرو بال خویش

پروراندند، و در آخر هدیه به بنده‌ی موحد خداوند که با راهنمایی و

آموزش هایش مرا بنده‌ی خویش ساخت.

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدا را که توفیق کسب دانش و معرفت ا به ما عطا فرمود، در اینجا بر خود لازم می‌دانم که از تمامی اساتید بزرگوار به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل دانش و معرفت و فضایل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر عبدالله موحدی محب که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند، و صبورانه بنده را در تمامی مراحل پایان نامه یاری رساندند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

از جناب آقای دکتر علی حسین زاده که مشاور پایان نامه را تقبل نمودند تشکر می‌کنم. همچنین از تشریک مساعی آقای دکتر محمد اخوان به عنوان داور داخل دانشگاه و دکتر سید علیرضا حجازی به عنوان داور خارج از دانشگاه که این پایان نامه را مورد مطالعه قرار داده و در جلسه‌ی دفاعیه شرکت نموده‌اند، تشکر می‌نمایم.

در پایان از جناب آقای دکتر رضا شجری که به عنوان نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی دانشگاه قبول زحمت نموده اند، سپاس گزاری می‌نمایم.

در پایان از تمامی دوستانم که مرا در تهیه این رساله یاری کردند تشکر و قدردانی می‌کنم.

چکیده

نقش تربیت و اهمیت سازنده آن در زندگی فردی و اجتماعی افراد، ما را بر آن داشت که در این پژوهش به بررسی پیوند آن با دو مفهوم اخلاق و آداب بپردازیم و در کنار بررسی میزان توجه و عنایت به تربیت در سخنان امیر المؤمنین (ع)، به پاسخ این پرسش دست یابیم که اخلاق و آداب در نسبت با تربیت در چه مرتبه ای قرار دارند و آیا میان آن‌ها پیوندی به مانند رابطه ی علت و معلول یا ملازمه و یا پیوندی از نوع دیگر می توان یافت؟ و آیا می توان آن دورا به گونه ای زیر مجموعه ی این یکی دانست؟ پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخ های مربوطه، با پنج فصل سامان یافته و در پایان، ادب به عنوان نتیجه و زیر مجموعه ی تربیت در سخنان امیر المؤمنین (ع) دریافت گردیده است. و در میان واژه های تربیت، ادب، اخلاق، مقوله ی تربیت از اهمیتی مضاعف در نگاه امام برخوردار است. پس از آن اخلاق است که ادب از نمودهای رفتاری وجود فضیلت های اخلاقی در جان آدمی است.

کلمات کلیدی: اخلاق، آداب، تربیت، نهج البلاغه، امیر المؤمنین (ع)

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: کلیات

- ۱-۱. موضوع تحقیق..... ۲
- ۲-۱. زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق..... ۲
- ۳-۱. اهداف تحقیق..... ۳
- ۴-۱. اهمیت و ارزش تحقیق..... ۳
- ۵-۱. پرسش اصلی..... ۴
- ۶-۱. فرضیه..... ۴
- ۷-۱. روش تحقیق..... ۵

فصل دوم: مفاهیم

- ۱-۲. تعاریف اخلاق، آداب و تربیت اخلاق..... ۷
- ۱-۱-۲. مفهوم خلق در لغت..... ۷
- ۲-۱-۲. خلق در تفاسیر..... ۸
- ۳-۱-۲. اخلاق در اصطلاح..... ۸
- ۴-۱-۲. ادب در لغت..... ۹
- ۵-۱-۲. ادب در اصطلاح..... ۱۰
- ۶-۱-۲. تربیت در لغت..... ۱۰
- ۷-۱-۲. تربیت در اصطلاح..... ۱۳

فصل سوم: تربیت

- ۱-۳. جایگاه و اهمیت مبانی در تربیت ۱۶
- ۲-۳. شناخت انسان و جایگاه او ۱۷
- ۱-۲-۳. انسان در نگاه امام ۲۰
- ۳-۳. امکان تربیت «تربیت پذیری انسان» ۲۴
- ۱-۳-۳. نظریه‌ی جبر ۲۴
- ۲-۳-۳. نظریه‌ی اختیار ۲۵
- ۴-۳. دلایل امکان تربیت ۲۵
- ۵-۳. اهداف تربیت ۲۸
- ۱-۵-۳. پرواپیشگی ۲۸
- ۲-۵-۳. پرورش نیروی اندیشه وری و خرد ورزی ۳۰
- ۳-۵-۳. آخرت گرایی «پرورش توجه به هدف اصلی» ۳۱
- ۴-۵-۳. پرورش روح عدالت خواهی ۳۲
- ۵-۵-۳. قرب الهی (کمال) ۳۳
- ۶-۳. عوامل موثر در تربیت ۳۰
- ۱-۶-۳. وراثت ۳۴
- ۲-۶-۳. محیط ۳۵
- ۱-۲-۶-۳. محیط انسانی ۳۶
- ۱-۱-۲-۶-۳. خانواده ۳۶
- ۲-۱-۲-۶-۳. دوستان ۳۷

- ۴۰ ۲-۶-۲-۳ محیط عمومی
- ۴۰ ۱-۲-۲-۶-۳ حکومت
- ۴۵ ۲-۲-۲-۶-۳ محیط اجتماعی
- ۴۶ ۳-۲-۲-۶-۳ محیط جغرافیایی و طبیعی
- ۴۷ ۴-۲-۲-۶-۳ کار
- ۴۸ ۵-۲-۲-۶-۳ اراده
- ۴۹ ۶-۲-۲-۶-۳ قرآن
- ۵۱ ۷-۳ موانع تربیت
- ۵۲ ۱-۷-۳ موانع فردی
- ۵۲ ۱-۱-۷-۳ خود خواهی و تکبر
- ۵۲ ۲-۱-۷-۳ پیش زمینه های ارثی نامناسب
- ۵۲ ۳-۱-۷-۳ اکراه و اجبار
- ۵۳ ۲-۷-۳ موانع اجتماعی
- ۵۴ ۳-۷-۳ موانع سیاسی
- ۵۵ ۴-۷-۳ موانع اقتصادی
- ۵۶ خلاصه و نتیجه

فصل چهارم: اخلاق

- ۵۸ ۱-۴ امکان تغییر اخلاق از نگاه فیلسوفان و دانشوران علم اخلاق
- ۶۵ ۲-۴ عوامل مؤثر در اخلاق
- ۶۶ ۱-۲-۴ وراثت

- ۶۶ ۲-۲-۴. تربیت
- ۶۷ ۳-۲-۴. دوستان و معاشران
- ۶۸ ۴-۲-۴. محیط جغرافیایی و طبیعی
- ۶۸ ۵-۲-۴. عادت
- ۷۱ ۳-۴. موانع رشد اخلاق
- ۷۲ ۱-۳-۴. شهوت شکم (شکم پرستی)
- ۷۳ ۲-۳-۴. حسد
- ۷۴ ۱-۲-۳-۴. زیان جانی حسد
- ۷۵ ۲-۲-۳-۴. زیان جسمی حسد
- ۷۶ ۳-۲-۳-۴. پیامدهای زیان بار حسد
- ۷۷ ۴-۲-۳-۴. عواقب حسد
- ۷۸ ۳-۳-۴. عجب (خود بزرگ بینی)
- ۸۲ خلاصه و نتیجه

فصل پنجم: ادب

- ۸۴ ۱-۵. نقش ادب در زندگی
- ۸۵ ۲-۵. گونه های ادب
- ۸۶ ۱-۲-۵. ادب در برابر پروردگار
- ۸۶ ۱-۱-۲-۵. امتناع از شریک قرار دادن خداوند
- ۸۶ ۲-۱-۲-۵. خودداری از محرمات
- ۸۶ ۳-۱-۲-۵. آگاهی از قدر و منزلت آدمی و تجاوز نکردن از آن

- ۸۷ ۲-۲-۵. ادب در برابر مردم
- ۸۷ ۳-۲-۵. ادب در برابر خود
- ۸۸ ۳-۵. برترین ادب ها در نگاه امام
- ۸۸ ۱-۳-۵. خلق نیکو
- ۸۹ ۲-۳-۵. آغاز کردن از خود
- ۸۹ ۳-۳-۵. خویشنداری
- ۸۹ ۴-۳-۵. راست طلبی و پرهیز از دروغگویی
- ۸۹ ۵-۳-۵. حفظ مروت
- ۹۰ ۴-۵. عوامل مؤثر در ادب
- ۹۰ ۱-۴-۵. وراثت
- ۹۱ ۲-۴-۵. تربیت
- ۹۲ ۳-۴-۵. اراده
- ۹۳ ۴-۴-۵. خرد
- ۹۳ ۵-۴-۵. دانش و شناخت
- ۹۴ ۶-۴-۵. اخلاق
- ۹۵ ۵-۵. عقل و ادب
- ۹۷ ۶-۵. دستاوردهای ادب
- ۹۷ ۱-۶-۵. کمال خرد آدمی
- ۹۸ ۲-۶-۵. آراستگی جان
- ۹۸ ۳-۶-۵. رشد و بالندگی اخلاق

۹۸ ۴-۶-۵. زیور یافتن حسب و نسب
۹۹ ۵-۶-۵. شرافت و سروری
۹۹ ۶-۶-۵. کم شدن بدی ها
۹۹ ۷-۵. پیامدهای فقدان ادب
۹۹ ۱-۷-۵. زیاد شدن بدی ها
۹۹ ۲-۷-۵. افتادن در ورطه‌ی هلاکت و نابودی
۱۰۰ ۳-۷-۵. تباه شدن اصالت
۱۰۰ ۴-۷-۵. از بین رفتن شرافت و بزرگی
۱۰۱ خلاصه و نتیجه

فصل ششم: پیوند میان مفاهیم اخلاق، آداب و تربیت

۱۰۳ ۱-۶. رابطه اخلاق و تربیت
۱۰۴ ۲-۶. رابطه اخلاق و آداب
۱۰۵ ۳-۶. رابطه ادب و تربیت
۱۰۷ جمع بندی
۱۰۸ پیشنهادها
۱۰۹ فهرست مراجع

فصل اول:

کلیات

۱-۱. موضوع تحقیق

در نهج البلاغه از اخلاق و مفاهیم مرتبط با آن فراوان سخن به میان آمده است، همچنین مفاهیم زیادی در پیوند با آداب و تربیت به چشم می خورد. این پژوهش در صدد است نسبت میان این مفاهیم را بررسی کرده، پیوند منطقی آن ها را باز یابد.

۱-۲. زمینه، سابقه و تاریخچه موضوع تحقیق

در زمینه تربیت و اخلاق در نهج البلاغه کتاب های فراوانی، نگارش یافته است مانند:
۱- تربیت در نهج البلاغه (محمد دشتی) ۲- اصول مهر، مکتب مهر، منظر مهر (مصطفی دلشاد
تهرانی) ۳- نگاهی دوباره به تربیت اسلامی (خسرو باقری) ۴- اخلاق در نهج البلاغه (کاظم
ارفع) ۵- اخلاق اسلامی در نهج البلاغه (آیت الله ناصر مکارم شیرازی) ۶- اخلاق در نهج
البلاغه (سید حسین هاشمی)

در مورد ادب: از فرهنگ نامه ادب (محمدی ری شهری) می توان به عنوان اثری تقریباً
جامع یاد کرد .

پایان نامه هایی که تاکنون پیرامون این سه موضوع به انجام رسیده عبارتند از: تربیت و
نهج البلاغه (شهرزاد شاه خلیلی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران) که در آن
در ارتباط با شناخت انسان و اهداف تربیت چه در قرآن و چه در نهج البلاغه سخن به میان
آمده است .

تربیت کودک از دیدگاه قرآن، سنت و روان شناسی (خدیدجه خلیلی، دانشگاه قم) که
پیرامون تعریف وراثت، شناسایی عامل وراثت، خصوصیات وراثتی انسان، وظائف زن و مرد در
مقابل وراثت، ارتباط محیط و وراثت بحث کرده است .

ادب در رفتار و گفتار امام علی(ع) (علی نبی زاده، دانشگاه قم) که به بررسی ادب از دیدگاه قرآن و امامان شیعه علیهم السّلام و در بیشتر موارد روایات امام علی(ع) پرداخته و پیرامون رابطه ادب و اخلاق، ادب و تعلیم و تربیت نه از دید امام علی بلکه از طریق بررسی تعاریف این مفاهیم چند سطری سخن به میان آورده است. در کل به دلیل ابتدائی بودن کار در زمینه ادب چندان قوی و جامع به نظر نرسید.

آداب حسنه از منظر قرآن (علی زنگی آبادی، دانشگاه تربیت مدرس) در این پژوهش نویسنده ضمن مطرح کردن آداب نیکو هم چون بیان آداب میان شاگرد و استاد، ادب آموز و ادب آموزنده به بیان رابطه میان اخلاق، تربیت و تعلیم با ادب پرداخته است. بدین منظور نخست در بررسی رابطه ی میان اخلاق و ادب از تعاریف دانشمندان علم اخلاق پیرامون این دو مفهوم بهره جسته و در بیان وجه تمایز میان آن دو به سخن علامه طباطبائی در المیزان استناد کرده است. در بیان رابطه ی میان ادب و تربیت خود به تجزیه و تحلیل این دو مفهوم پرداخته است و در استناد به سخنان خود در دو جای از احادیث بهره جسته است.

تاکنون هیچ اثری که به بحث پیرامون پیوند شناسی مفهوم اخلاق، آداب و تربیت و ترتیب واقعی و عینی آنها به ویژه در معارف علوی پرداخته باشد به نظر نرسیده است. این پژوهش می تواند به عنوان گام آغازین در این مسیر تلقی شود. و ان شاءالله در آمدی برای گام های بلندتر باشد.

۱-۳. اهداف تحقیق

در این پژوهش برآنیم که: به بررسی ارتباط اخلاق، آداب و تربیت از نگاه امیرالمؤمنین(ع) پرداخته و ضمن نشان دادن اهمیت مسئله تربیت و نقش سازنده آن در پیوند با دو مفهوم دیگر در زندگی فرد و جامعه جهت رفع مشکلات موجود در جامعه راه کارهای عملی ارائه کنیم.

۴-۱. اهمیت و ارزش تحقیق

در سخنان امیر المؤمنین (ع) می توان چیدمان منطقی مفاهیم سه گانه اخلاق، آداب و تربیت را دریافت . در میان این مفاهیم تربیت از اهمیت ویژه ای برخوردار است و نقش مهمی در روند شکل گیری شخصیت اخلاقی و ساختار رفتاری و گفتاری آدمی ایفا می کند. از آن جا که بسیاری از مشکلات و ناهنجاری های موجود در جامعه ریشه در تبیین نادرست مفهوم تربیت دارد و تلقی های نادرستی مبنی بر گسستگی میان این مفاهیم دیده می شود، توجه جدی به این سه مفهوم و کشف چگونگی پیوند واقعی میان آنها می تواند راهگشای بسیاری از مشکلات ناشی از به هم ریختگی نظام اخلاقی و تربیتی که در ذهنیت جامعه دارد باشد. انشاءالله

۵-۱. پرسش اصلی

نسبت میان اخلاق، آداب و تربیت در نگاه امیر المؤمنین (ع) چگونه است ؟
توضیح پرسش یاد شده: این که اخلاق و آداب که دو صورت برجسته از تجلی آدمیت افراد انسان در پیوند با یکدیگر است می تواند با تربیت که گونه ای فعالیت سازنده برای آدمیان تلقی می شود ارتباطی معنا دار داشته باشد ؟ در پژوهش حاضر پا سخ این پرسش و دیگر پرسش های مرتبط با آن در آموزه ها و معارف علوی (ع) مورد بررسی و جستجو قرار می گیرد.

۶-۱. فرضیه

در نگاه امام علی (ع) تربیت در مقایسه با اخلاق و آداب رابطه علی و معلولی دارد.
تربیت فرایند تولید و رشد خلیات و اخلاق زمینه ی تجلی ادب است. شکوفایی اخلاق و آداب در شعاع تربیت می تواند با شتاب و پختگی بیشتری صورت پذیرد.

۱-۷. روش تحقیق

روش این پژوهش کتابخانه ای بوده بر اساس گرد آوری داده ها و سپس سازماندهی و تدوین و تحلیل مطالب.

فصل دوم:

مفاهیم

۲-۱. تعاریف اخلاق، آداب و تربیت

در این قسمت نخست به بررسی معنی واژه خلق در آثار لغوی پرداخته و سپس در کنار جستجوی آن در تفاسیر به بیان تعریف اصطلاحی آن می پردازیم:

۲-۱-۱. مفهوم خلق در لغت

راغب می گوید: الخَلْقُ و الخُلُقُ في الأصل واحد، كالشَّرب و الشُّرب، و الصَّرم و الصَّرْم، لكن خصَّ الخَلْقُ بالهَيئات و الأشكال و الصُّور المدركة بالبصر، و خصَّ الخُلُقُ بالقوى و السَّجایا المدركة بالبصيرة^۱ خَلَقَ و خُلِقَ در اصل یکی است مثل شرب و شرب و... ولی واژه ی خَلَقَ مخصوص اشکال و اجسام و صورت هایی است که با حواس درک می شود و خُلِقَ ویژه نیروها و سجایایی است که با دیده ی دل درک می شود.

در قاموس قرآن، المصباح المنیر، مجمع البحرین، لسان العرب، النهاية و معجم مقاییس اللغة خلق بمعنی عادت، طبع، مروّت و دین بیان شده است^۲.

سخنی از امیرالمؤمنین (ع) نقل است که چه بسا پایه و مایه ی سخنان واژه شناسان و مفسّران در معنا شناسی این واژه قرار گرفته باشد امام علیه السلام فرمودند: حُسْنُ الخَلْقِ لِلنَّفْسِ وَ حُسْنُ الخَلْقِ لِلبَدَنِ^۳ «خوی نیکو مخصوص جان، و خلقت زیبا مخصوص تن است»

(۱) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دار العلم الدار الشامیه، دمشق بیروت، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۹۷.
(۲) قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۲۹۳؛ فیومی، احمد بن احمد، المصباح المنیر، بی نا، بی جا، بی تا، ج ۲، ص ۱۸۰؛ طریحی، فخرالدین مجمع البحرین، کتاب فروشی مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۱۵۷-۱۵۸.
ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۷۶؛ ابن اثیر، ابو السعادات مجد الدین مبارک بن محمد شیبانی موصولی، النهاية فی غریب الحدیث و الأثر، موسسه اسماعیلیان، قم، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۷۰؛ احمد بن فارس ابن زکریا، ابوالحسین، معجم المقاییس اللغة، دار الفکر، بی جا، ۱۹۷۹، ج ۲، ص ۲۱۳.
(۳) خوانساری، جمال الدین محمد، شرح غرر، الحکم ودرر الکلم، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۶۶، ج ۳، ص ۳۸۲.